

УДК 908(477.7):001.83«1920/1930»

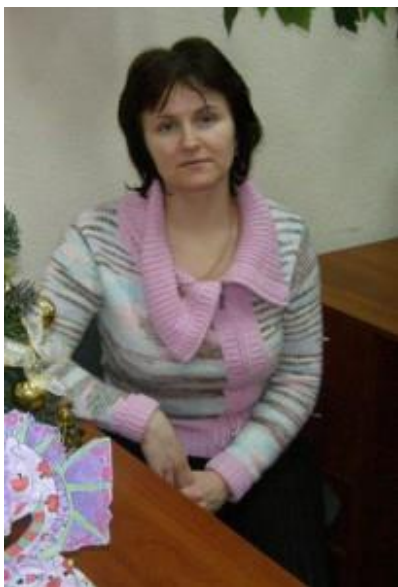

ДАНИЛЕВИЧ Аліса,

кандидат історичних наук, асистент
кафедри етнології та краєзнавства
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

danilevich_78@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7813-1209>

КОЛОМІЄЦЬ Наталія,

кандидат історичних наук, асистент
кафедри архівознавства та спеціальних галузей
історичної науки Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)

Ndmukh@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8824-7814>

КРАЄЗНАВЧІ ОСЕРЕДКИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ 1920–1930-х рр. У СИСТЕМІ НАУКОВИХ КОМУНІКАЦІЙ

У статті проаналізовано процес розвитку краєзнавства Півдня України у 1920–1930-х рр. як комплексного наукового явища, що поєднувало міждисциплінарні підходи, інституційну організацію та культурно-освітню діяльність. З'ясовано, що визначальним осередком краєзнавчої роботи стала Одеська комісія краєзнавства при Всеукраїнській академії наук, діяльність якої охоплювала історичні, археологічні, етнографічні та природничі напрями. Визначено структуру комісії, зокрема чотири головні секції, що забезпечували

дослідження регіональної історії, культури та природи. Розглянуто основні напрями діяльності комісії: організацію польових експедицій, археологічних розкопок, фіксацію пам'яток, опис етнокультурних особливостей, дослідження природних ресурсів. Охарактеризовано внесок провідних науковців, таких як С. Дложевський, Р. Волков, Г. Танфільєв, у розвиток південного краєзнавства. Обґрунтовано роль комісії як координуючої інституції, що інтегрувала зусилля музейних, освітніх, архівних та наукових установ, сприяючи формуванню регіональної історіографії. З'ясовано, що краєзнавчий рух набув системності через мережу локальних ініціатив, публікацію «Вісника Одеської комісії краєзнавства» та активізацію міждисциплінарних зв'язків. Водночас визначено вплив політичних обставин кінця 1920-х рр., що зумовило згортання краєзнавчої діяльності, закриття комісії та маргіналізацію її напрацювань. Сформовано висновки, що у 1920–1930-х рр. краєзнавство Півдня України функціонувало як засіб наукової мобілізації, інструмент культурної самоідентифікації та форма науково-організаційної роботи, що інтегрувала локальні ініціативи у загальнонаціональний контекст. Отримані результати підкреслюють значення комплексного підходу до аналізу історико-культурних процесів у регіоні, а також актуальність подальших джерелознавчих та історіографічних досліджень задля реконструкції репресованої наукової спадщини.

Дослідження дозволило обґрунтувати важливість міждисциплінарного та інституційного підходів у розвитку краєзнавства як самостійної наукової галузі, що в умовах міжвоєнного періоду забезпечувала як збереження культурної спадщини, так і формування підґрунтя для національної історичної пам'яті. Подальше вивчення спадщини Одеської комісії краєзнавства відкриває нові перспективи для аналізу історичних наративів, локальних ідентичностей та ролі регіональних досліджень у сучасному історіографічному дискурсі.

Ключові слова: краєзнавство, Південь України, Одеська комісія краєзнавства, історичне краєзнавство, археологічне краєзнавство, етнографічні дослідження, природничі дослідження, міждисциплінарність, регіональна історіографія, культурна спадщина.

LOCAL HISTORY CENTERS OF SOUTHERN UKRAINE 1920–1930s IN THE SYSTEM OF SCIENTIFIC COMMUNICATIONS

The article analyzes the process of development of local history of Southern Ukraine in the 1920s–1930s as a complex scientific phenomenon that combined interdisciplinary approaches, institutional organization, and cultural and educational activities. It is found that the Odesa Commission of Local History at the All-Ukrainian Academy of Sciences became the defining center of local history work, whose activities covered historical, archaeological, ethnographic, and natural science areas. The structure of the commission is determined, in particular, four main sections that provided research into regional history, culture, and nature. The main areas of activity

of the commission are considered: organization of field expeditions, archaeological excavations, recording of monuments, description of ethnocultural features, and research of natural resources. The contribution of leading scientists, such as S. Dlozhevsky, R. Volkov, G. Tanfiliev, in the development of southern local history. The role of the commission as a coordinating institution that integrated the efforts of museum, educational, archival and scientific institutions, contributing to the formation of regional historiography, is substantiated. It is found that the local history movement acquired systematicity through a network of local initiatives, the publication of the «Bulletin of the Odessa Local History Commission» and the activation of interdisciplinary ties. At the same time, the influence of the political circumstances of the late 1920s, which led to the curtailment of local history activities, the closure of the commission and the marginalization of its achievements, is determined. The conclusions are drawn that in the 1920s–1930s, local history of Southern Ukraine functioned as a means of scientific mobilization, an instrument of cultural self-identification and a form of scientific and organizational work that integrated local initiatives into the national context. The results obtained emphasize the importance of a comprehensive approach to the analysis of historical and cultural processes in the region, as well as the relevance of further source and historiographical research for the reconstruction of the repressed scientific heritage.

The study allowed us to substantiate the importance of interdisciplinary and institutional approaches in the development of local history as an independent scientific field, which in the interwar period ensured both the preservation of cultural heritage and the formation of the basis for national historical memory. Further study of the heritage of the Odessa Commission of Local History opens up new prospects for the analysis of historical narratives, local identities and the role of regional studies in modern historiographical discourse.

Keywords: local history, South of Ukraine, Odesa Commission of Local History, historical local history, archaeological local history, ethnographic research, natural science research, interdisciplinarity, regional historiography, cultural heritage.

Постановка проблеми. Дослідження краєзнавства Півдня України у 1920–1930-х рр. є важливою науковою проблемою, яка потребує комплексного осмислення в контексті соціально-політичних, культурно-освітніх та ідеологічних процесів, що визначали розвиток регіону в міжвоєнний період. Краєзнавство як соціокультурне явище й науково-дослідницький рух виступало своєрідним інтелектуальним інструментом, покликаним забезпечувати збереження, систематизацію й популяризацію знань про локальну історію,

природу, господарство, побут і культуру. Особливого значення воно набуло на Півдні України, території, що вирізнялася складною етнокультурною мозаїкою, поліетнічністю населення, багатошаровим історичним досвідом і специфічними умовами соціально-економічного розвитку.

Проте, незважаючи на значний науковий і практичний потенціал краєзнавства, його розвиток у 1920–1930-х рр. відбувався під впливом суперечливих чинників. З одного боку, це був період інституціоналізації краєзнавчого руху, створення мережі місцевих осередків, музеїв, наукових товариств, розгортання краєзнавчих досліджень у співпраці з освітніми й академічними структурами. З іншого – краєзнавство поступово входило в ідеологічний дискурс радянської влади, яка прагнула підпорядкувати його завданням формування соціалістичної історичної пам'яті, боротьби з «буржуазно-націоналістичними» і «контрреволюційними» тенденціями в історіографії. У цьому контексті діяльність південних краєзнавчих осередків часто балансувала між справжнім науковим пошуком і політичною лояльністю, що визначало складність і неоднозначність процесу.

Науковий інтерес до краєзнавства як історико-культурного явища значно активізувався в останні десятиліття, однак у сучасній історіографії питання регіональної специфіки краєзнавчого руху на Півдні України залишаються недостатньо розробленими. Більшість досліджень зосереджуються на загальноукраїнському вимірі краєзнавства або розглядають його розвиток у контексті окремих областей чи міст без цілісного осмислення особливостей південного регіону як історико-культурного простору. Недостатньо проаналізованими залишаються також питання взаємодії південних краєзнавчих товариств із центральними науковими інституціями, роль окремих діячів у формуванні дослідницьких традицій, внесок краєзнавства у формування локальної ідентичності, а також механізми впливу радянської політики на зміст

і форми краєзнавчої діяльності. Особливої уваги потребує й вивчення процесів репресій проти краєзнавців у другій половині 1930-х рр., що суттєво позначилися на долях окремих дослідників та призвели до згортання діяльності багатьох краєзнавчих установ.

Актуальність даної проблеми зумовлена не лише необхідністю заповнення зазначених лакун в історіографії, а й значущістю краєзнавства як чинника конструювання історичної пам'яті, формування громадянської свідомості, збереження культурної спадщини регіону. Дослідження розвитку краєзнавства Півдня України у 1920–1930-х рр. дає змогу не лише відновити хронологію, структуру та зміст його діяльності, а й осмислити його як складову ширших процесів модернізації, ідеологізації науки, а також як феномен, що перебував на перетині наукових, освітніх, громадських і політичних сфер.

Таким чином, постановка проблеми дослідження ґрунтується на усвідомленні складності, багатовимірності й багатофакторності розвитку краєзнавства Півдня України в зазначений період, що потребує міждисциплінарного підходу, залучення як традиційних історичних, так і культурологічних, соціологічних, антропологічних методів аналізу. Вона охоплює не лише реконструкцію фактичного матеріалу, а й критичний перегляд усталених інтерпретацій, спрямований на виявлення як наукового, так і суспільного значення краєзнавчого руху як важливого компонента історичного процесу в контексті південного регіону України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що історія розвитку краєзнавства Півдня України у 1920–1930-х рр. на сьогодні залишається недостатньо вивченою та систематизованою. Попри наявність окремих наукових праць, це питання досі перебуває в полі фрагментарних досліджень, що зосереджуються переважно на окремих аспектах або локальних сюжетах краєзнавчого руху. Перші спроби окреслити загальні параметри цього процесу

були здійснені в ряді енциклопедичних і довідкових видань, де подано базову фактологію, зокрема дані про заснування та діяльність окремих краєзнавчих осередків. Так, у статті Г. Денисенка зафіксовано дату створення Одеської комісії краєзнавства при ВУАН, а також акцентовано увагу на масштабах її діяльності як наукової інституції [3]. Л. Іваннікова у своєму дослідженні розглянула Одеську комісію краєзнавства як осередок українознавства, підкреслюючи її роль у консолідації регіональної наукової спільноти та формуванні українознавчої парадигми в умовах міжвоєнного періоду [4]. Цінним джерелом для реконструкції інтелектуального ландшафту того часу виступає збірник «Краєзнавчі студії» (1999), в якому подано систематизований зміст журналу «Вісник Одеської комісії» за 1924–1930 рр., що дозволяє окреслити основні напрями наукових пошуків та проблематику досліджень [2].

Подальший внесок у висвітлення цього питання здійснено В. Левченком, який у своїх працях проаналізував мережу наукових установ Одещини 1920-х рр., їхню роль у регіональній системі наукової комунікації, а також механізми наукової взаємодії між окремими осередками [5; 6]. Огляд рецензій на публікації того періоду, що фіксують наукову активність краєзнавців, зокрема С. Дложевського, додатково засвідчує динамізм краєзнавчого життя регіону [9]. Водночас, попри окремі вагомні результати, значна кількість аспектів залишається поза увагою науковців. Зокрема, недостатньо проаналізовано етнографічні розвідки, проведені серед місцевого населення та національних меншин, не здійснено комплексного узагальнення природничих досліджень Південного степу України, що активно проводилися в зазначений період.

Питання, що стосуються діяльності окремих дослідників, зокрема їхнього внеску в етнографічне, археологічне, природниче й історико-культурне вивчення регіону висвітлювалися у локальних публікаціях: напр., збірнику «Дослідники історії Південної України» під редакцією І. Лимана [7], проте вони залишаються

переважно біографічними, без глибокого аналізу змісту та значення проведених досліджень. Таким чином, на сьогодні відсутня систематизована історіографія краєзнавчого руху Півдня України 1920–1930-х рр., що інтегрувала б наявний фактичний матеріал і виявляла закономірності його розвитку в соціокультурному та політичному контекстах.

Мета статті полягає в дослідженні розвитку краєзнавства Півдня України в 1920–1930-х рр. Для досягнення цієї мети сформувані *наступні завдання*: з'ясувати інституційні засади краєзнавчої діяльності; визначити основні напрями та здобутки історичного й археологічного краєзнавства, включаючи організацію досліджень античних пам'яток і роль провідних науковців у цій сфері; охарактеризувати зміст етнографічного та природничого компонентів краєзнавства, зокрема дослідження побуту населення регіону, діяльність фольклорних секцій та формування природоохоронних ініціатив.

Виклад основного матеріалу. У 1920–1930-х рр. на Півдні України сформувалася розгалужена система краєзнавчих інституцій, що заклала підґрунтя для наукового осмислення регіональної історії, культури та природи. Визначальним науковим осередком у цій сфері стала Одеська комісія краєзнавства при Всеукраїнській академії наук, яка діяла впродовж 1923–1931 рр. Рішення про її створення було ухвалено 22 жовтня 1923 р., а 27 січня 1924 р. затверджено її статут і склад бюро під головуванням професора С. С. Дложевського [3].

Структура комісії передбачала діяльність чотирьох основних секцій, а саме: археологічної (очолювана С. С. Дложевським), етнографічно-діалектологічної (керівник – Р. Волков), соціально-історичної (спочатку під керівництвом М. Слабченка, згодом – Є. Трифільєва) та секції вивчення природних ресурсів, якою опікувався Г. Танфільєв [3]. У 1925 р. створена підсекція художників-краєзнавців, а в наступні роки – секції, що займалися

вивченням етнічних меншин, зокрема німецької (з 1926 р.) та грецької (з 1927 р.) [3]. Таким чином, комісія охоплювала широкий спектр дослідницьких напрямів, забезпечуючи міждисциплінарний підхід до краєзнавства.

До діяльності комісії долучалися науковці, викладачі університетів, працівники музеїв і бібліотек, а також студенти з Одещини та Миколаївщини. Загальна кількість учасників включала понад 100 осіб. Комісія організовувала польові експедиції, археологічні розкопки, описувала культурні пам'ятки та природні об'єкти, а також опікувалася публікацією наукових матеріалів. Упродовж своєї діяльності вона підготувала п'ять випусків щорічного «Вісника», що вийшли у трьох томах [3].

Формування Одеської комісії відбулося на тлі відновлення традицій історико-наукової діяльності, започаткованих ще у ХІХ ст., зокрема – Одеським товариством історії і старовини, заснованим у 1839 р. Паралельно з офіційною діяльністю комісії, краєзнавчі ініціативи здійснювалися в межах міських товариств, науково-освітніх закладів Одеси (інститути народної освіти, університети), а також у районних гуртках, які об'єднували ентузіастів локальної історії.

Значну роль у краєзнавчій роботі відігравали музейні установи. Так, з 1921 р. Одеський історико-археологічний музей під керівництвом проф. С. Дложевського не лише проводив збір та систематизацію історичних артефактів, але й організовував наукові лекції. У 1927 р. музей видав перший посібник для відвідувачів, що стало важливим кроком у популяризації регіонального наукового знання [4].

Упродовж 1920–1930-х рр. наукова увага краєзнавців Південної України була зосереджена переважно на вивченні локальних аспектів історичного розвитку регіону. Дослідники зосереджувалися на історії окремих міст і губерній, вивченні шляхетської спадщини, перебігу адміністративних реформ, а

також виявленні особливостей соціально-економічного життя на теренах Півдня України у XIX ст. Відповідно, було опубліковано низку статей і історичних джерел, присвячених Одеській, Херсонській та Миколаївській губерніям, з особливим акцентом до портових міст як осередків транзиту, торгівлі та культурної взаємодії.

Змістовне наповнення краєзнавчих досліджень цього періоду охоплювало широкий спектр питань, що включав опис дворянських маєтків, картографування поселень, фіксацію архівних джерел, а також усної історії, зібраної на основі свідчень старожилів. Значний внесок у систематизацію регіонального історичного знання здійснила Одеська комісія краєзнавства, діяльність якої мала не лише науково-дослідницький, а й організаційно-координаційний характер. Зокрема, історик Т. Дем'янюк спеціалізувався на вивченні діяльності підпільних груп у роки війни, тоді як І. Петринський збирав і систематизував фольклорні матеріали з навколишніх сіл і містечок. Інші члени комісії підтримували постійний контакт з Архівом революції з метою поповнення джерельної бази унікальними документами, що мали історичну цінність [3; 9].

Важливою платформою для апробації результатів досліджень став щорічник «Вісник Одеської комісії краєзнавства», у якому систематично висвітлювалися напрацювання як в межах історичних, так і археологічних розвідок [2]. Серед помітних публікацій варто згадати праці С. Дложевського, присвячені епіграфіці античної Ольвії, а також хронологічні довідки, топонімічні карти й описові матеріали, що фіксували маршрути учасників підпілля й особливості землекористування в регіоні. Зазначені напрацювання дозволили сформувати цілісне уявлення про локальний простір Півдня як частину ширшого історико-культурного контексту України.

Попри наявність окремих досліджень у межах Жмеринського району, Поділля чи Криму, саме діяльність Одеської комісії краєзнавства забезпечила системність, послідовність і методологічну єдність у формуванні регіональної історіографії Південної України у міжвоєнний період.

Окремого розгляду заслуговує розвиток археологічного краєзнавства, зокрема античної археології, що у 1920-х рр. набула особливої інтенсивності. Хоча окремі спроби вивчення античної спадщини південноукраїнських територій здійснювалися ще на початку ХХ ст., саме 1920-ті рр. стали періодом систематизації, інституціоналізації та державної підтримки археологічних досліджень [8].

Показовим у цьому контексті стало поновлення в 1924 р. розкопок на території давньогрецького міста Ольвія, здійснене за рішенням уряду УСРР. Археологічні роботи в 1924–1926 рр. очолив відомий професор Ленінградського університету Б. В. Фармаковський. Паралельно, в рамках діяльності Одеської комісії краєзнавства, С. Дложевський опікувався вивченням епіграфічних пам'яток Ольвії, результати чого оприлюднив у низці публікацій 1930 р. Його дослідження охоплювали аналіз нововиявлених написів з північного узбережжя Чорного моря, що значно розширили уявлення про культурні зв'язки між Півднем України та грецькими центрами Малої Азії.

У 1927–1930 рр. під керівництвом С. Дложевського проводилася Ольвійська археологічна експедиція, в якій брали участь також археологи М. Болтенко та Б. Фармаковський. У результаті цих польових робіт було виявлено низку артефактів, написів і елементів матеріальної культури, що стали підґрунтям для нових інтерпретацій функціонування грецьких колоній у Північному Причорномор'ї. Крім Ольвії, важливим об'єктом досліджень був Херсонес Таврійський, де археологічні розкопки також проводилися упродовж 1920-х рр. відомими радянськими дослідниками [1].

Державна політика у сфері охорони культурної спадщини сприяла інституціоналізації археологічної діяльності. Так, 13 вересня 1921 р. було ухвалено постанову про охорону території давньої Ольвії, а 3 березня 1926 р. місто отримало офіційний статус Державного заповідника «Ольвія». Надання цьому об'єкту статусу «національного добра УСРР» не лише закріпило археологічну цінність пам'ятки, а й дало імпульс до створення постійної археологічної експедиції, забезпечивши подальшу наукову розробку тематики у фаховому середовищі [8].

Таким чином, упродовж 1920–1930-х рр. археологічна складова краєзнавства не лише сприяла поглибленню наукового знання про античну спадщину Півдня України, але й формувала матеріальну базу для музеїв, наукових публікацій та популяризації історико-культурної спадщини регіону в академічному дискурсі. Організаційно-правові засади охорони пам'яток, закладені у цей період, стали фундаментом для подальших досліджень, музейного розвитку та формування концепції регіональної ідентичності на основі історичного спадку.

У міжвоєнний період важливим напрямом краєзнавчих досліджень на Півдні України стало вивчення етнографічних особливостей регіону, зокрема побуту, традицій, ремесел і мовних практик місцевого населення. З 1925 р. при Одеській комісії краєзнавства почала функціонувати етнографічна секція, яка зосереджувалася на аналізі діалектних особливостей, фіксації фольклорних матеріалів та етнокультурних характеристик багатонаціонального населення регіону. До наукової роботи були залучені Р. Волков, О. Оксман, Я. Петринський, М. Алексєєв та інші фахівці, які займалися збиранням легенд, описом обрядової культури та реєстрацією мовних особливостей представників українського, російського, болгарського та грецького населення Півдня України.

Поетапно дослідницька увага зосереджувалася на окремих етнічних групах, що відповідало тодішній політиці коренізації. У 1926–1927 рр. при комісії було створено спеціалізовані секції національних меншин, зокрема німецьку, яку очолив В. Жирмунський, а також грецьку під керівництвом Т. Теохаріді, які зосереджувалися на дослідженні історії переселення, матеріальної та духовної культури відповідних спільнот, що дозволяло поєднувати етнографічну науку з реалізацією культурної політики. У межах цих ініціатив, наприклад, у грецькому середовищі міста Одеси було започатковано українські навчальні заклади з викладанням грецькою мовою, що свідчило про намагання поєднати інтеграцію меншин з підтримкою їхньої ідентичності.

Польові дослідження етнографів охоплювали значні території, зокрема села Херсонщини, Поділля та Криму, де було зафіксовано побутові та культурні практики кримських татар, татар та інших національних груп. Таким чином, етнографічне краєзнавство Півдня України не лише сприяло систематизації знань про етнокультурне розмаїття, а й забезпечувало емпіричну базу для музейної справи, освітніх програм і подальших міждисциплінарних досліджень. Попри очевидну залежність від державної політики, етнографічна діяльність того часу виконувала пізнавальну функцію і закладала основу для подальших етнологічних студій.

Поряд з гуманітарними напрямками, у структурі південного краєзнавства помітне місце посідали природничі дослідження, що охоплювали системне вивчення флори, фауни, геологічної будови та кліматичних умов регіону. Наукове осмислення природи Півдня відбувалося у тісному зв'язку з прикладними завданнями, серед яких провідними були збереження природних ресурсів, меліорація земель і розвиток сільського господарства. Визначним здобутком стало створення національних природних заповідників, передусім степового біосферного заповідника Асканія-Нова, що розташовувався на

території Херсонщини. 8 лютого 1921 р. цей об'єкт було офіційно оголошено першим державним степовим заповідником Української РСР, а в 1926 р. він отримав ім'я Р. Раковського. Його діяльність була спрямована на охорону цілісних екосистем та проведення експериментальних біологічних досліджень.

Науковці, які працювали в Асканії-Нова, здійснювали регулярні спостереження за динамікою біоценозів, вивчали адаптаційні особливості акліматизованих видів рослин і тварин, а також вели облік фауни [4]. Незважаючи на обмежену кількість збережених джерел 1920-х рр., доступні архівні матеріали свідчать про наявність інтенсивної дослідницької діяльності, результати якої публікувалися у наукових звітах і розглядалися як основа для формування державної природоохоронної політики.

Водночас у межах Одеської комісії краєзнавства функціонувала секція з вивчення природних ресурсів регіону, якою керував геолог Г. Танфільєв. До її складу входили провідні біологи, зоологи та ботаніки О. Браунер, М. Загоровський, Д. Знойко та ін. Дослідження цієї секції мали як теоретичний, так і практичний характер, охоплюючи аналіз приморських та степових біотопів, геологічних утворень на узбережжі Чорного моря, процесів берегового дрейфу та формування піщаних масивів. Матеріали наукових розвідок публікувалися у фахових виданнях і використовувалися для обґрунтування рішень у сферах агрономії, меліорації, водного господарства та просторового планування.

Природниче краєзнавство 1920-х рр. виступало не лише інструментом опису та фіксації природного середовища, а й набувало форми інституціоналізованої наукової практики, яка поєднувала потреби господарського розвитку з завданнями охорони довкілля. Його інтеграція у загальний контекст південного краєзнавства забезпечила комплексний підхід до вивчення регіону як соціоприродного цілого, що зумовило високий рівень

міждисциплінарності дослідницьких програм та стало важливою складовою інтелектуальної історії України зазначеного періоду.

Наприкінці 1920-х рр. краєзнавчий рух на території Півдня України досягнув етапу інституційного розгортання, що виявлялося у зростанні кількості дослідницьких ініціатив, збільшенні обсягу фахових публікацій і формуванні сталої мережі науковців, залучених до локальних студій. Визначальними ознаками цього процесу стали активізація діяльності краєзнавчих осередків, системна організація польових досліджень, функціонування фахових секцій в межах наукових комісій та апробація результатів у спеціалізованих періодичних виданнях. У межах окресленого періоду спостерігалось зростання міждисциплінарних зв'язків між історичним, археологічним, етнографічним та природничим напрямками, що дозволяло розглядати регіон у межах комплексної наукової парадигми.

Проте вже з кінця десятиліття відбулося поступове згортання краєзнавчої активності, зумовлене радикалізацією внутрішньополітичного курсу в СРСР. Посилення контролю над гуманітарною сферою, кампанії проти «націоналізму» та «регіоналізму», а також впровадження нової моделі ідеологічної стандартизації знання призвели до згортання автономних дослідницьких ініціатив. В умовах загострення політичного режиму краєзнавчі осередки, що діяли у 1920-х рр., були фактично ліквідовані. Зокрема, у 1930 р. припинила діяльність Одеська комісія краєзнавства, а її періодичне видання – «Вісник Одеської комісії краєзнавства» – вийшло лише п'ять разів, після чого було закрито. Репресивні заходи торкнулися провідних представників краєзнавчої науки, серед яких С. Дложевський, Р. Волков, Г. Танфільєв та ін., що призвело до переривання тяглості наукових традицій, втрати інституційної спадкоємності.

Наслідком репресивної політики стала маргіналізація напрацьованого наукового доробку, збереженого у вигляді архівних матеріалів, етнографічних

колекцій, рукописів та експедиційних щоденників. Значна частина зібраної у 1920-х рр. емпіричної інформації залишилася неопублікованою або була вилучена з наукового обігу на тривалий час. Водночас значущість накопиченого краєзнавчого матеріалу не втратила свого наукового потенціалу, а його збереження в архівах, музеях і приватних фондах створює підґрунтя для подальших реконструктивних досліджень. З огляду на це, вивчення краєзнавства Південної України 1920–1930-х рр. у сучасних умовах передбачає опрацювання неопублікованих джерел, аналіз методологічних підходів дослідників зазначеного періоду, а також виявлення епістемологічних стратегій, реалізованих в умовах часткової автономії академічного середовища.

Повернення до тематики, пов'язаної з історією створення заповідника «Ольвія» у 1926 р., засвідчує наявність у 1920-х рр. концептуальних засад охорони культурної спадщини на державному рівні. Присвоєння археологічному об'єкту статусу державного заповідника з означенням його як «національного добра» Української СРР підтверджує наявність у зазначений період загальнонаціонального науково-охоронного дискурсу, який, однак, не витримав натиску репресивної політики наступного десятиліття.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження розвитку краєзнавства Півдня України у 1920–1930-х рр. засвідчило формування цілісної системи краєзнавчої діяльності, що ґрунтувалася на поєднанні міждисциплінарних підходів, інституційної організації та активної участі наукової спільноти. У цей період краєзнавство виступало не лише як інструмент накопичення та систематизації знань про регіон, а й як важливий чинник культурної самоідентифікації та наукової мобілізації локальних ініціатив.

Водночас краєзнавчий рух виявив свою залежність від соціально-політичних умов, що наприкінці 1920-х рр. призвело до його згорання під тиском репресивної державної політики. Незважаючи на припинення

інституційної діяльності, напрацьований у цей період науковий матеріал зберіг значний пізнавальний потенціал, що створює підґрунтя для сучасних реконструктивних і історіографічних досліджень.

Отже, краєзнавство Півдня України 1920–1930-х рр. постає як складне феноменологічне утворення, що характеризується поєднанням міждисциплінарності, інституційного розвитку та наукової мобілізації локальних спільнот. Умови згортання краєзнавчих практик були безпосередньо пов'язані з трансформацією державної політики у сфері науки та культури, що зумовлює потребу в подальшій джерелознавчій та історіографічній рефлексії. Комплексне осмислення цього явища з позицій сучасної науки відкриває перспективи реконструкції репресованих дослідницьких наративів, відновлення наукових традицій і формування нових методологічних підходів до аналізу регіонального знання.

Список використаних джерел та літератури

1. Археологія Північної Причорноморської України. Зб. праць / Орд. за ред. А. М. Костенка. Київ: Знання України, 2006. 240 с.
2. Вісник Одеської комісії краєзнавства при ВУАН (1924–1930): систематичний розпис змісту. Одеса, 1999. 112 с.
3. Денисенко Г. Г. Одеська комісія краєзнавства при ВУАН. *У кн.: Енциклопедія історії України: у 10 т. Київ: Наук. думка, 2010. Т. 7. 535 с.*
4. Іваннікова Л. В. Одеська комісія краєзнавства при ВУАН як науковий українознавчий осередок. *Слов'янський світ*. 2014. Вип. 13. С. 33–52.
5. Левченко В. В. Наукова комунікація в Одесі (1917–1944): ресурс розвитку освіти та науки. *Південний Захід. Істор.-краєзн. наук. альм.* 2013. Вип. 15. С. 41–61.
6. Левченко В. В. Розвиток мережі науково-дослідних установ Одеси в 1920-х роках. *Наукові праці історичного факультету Запорізького ун-ту*. 2010. Вип. 28. С. 39–48.
7. Матеріали з археології Північного Причорномор'я. Ред. кол.: І. В. Бруяко (отв. ред.), А. Н. Дзиговский, С. В. Иванова, Т. Н. Кокоржицкая, Л. В. Носова (отв. секр.), А. С. Островерхов, С. Б. Охотников, В. Г. Петренко (зам. отв. ред.), Л. Ю. Полищук, И. В. Сапожников, Н. М. Секерская. НАН України. *Одеський археологічний музей*. Вип. 12. Одеса, 2011. 412 с.

8. Шевченко Т. Про стан і перспективи музейно-фондової роботи в НІАЗ «Ольвія» НАН України. *Емінак*. 2019. № 1 (25). С. 158–164.

References

1. Kostenko, A. M. (Ed.). (2006). *Arkheolohiia Pivnichnoi Prychornomorskoï Ukrainy. Zb. prats. [Archeology of the Black Sea Ukraine. Collection of works]*. Kyiv [In Ukrainian].

2. (1999). *Visnyk Odeskoï komisii kraieznavstva pry VUAN (1924–1930): systematychnyi rozpys zmistu [Bulletin of the Odessa Commission of Regional Studies under the VUAN (1924–1930): systematic registration of the place]*. Odesa [In Ukrainian].

3. Denysenko, H. H. (2010). *Odeska komisiia kraieznavstva pry VUAN [Odessa Commission of Regional Studies at the VUAN]*. In *book: Encyclopedia of Ukrainian History in 10 vol., vol. 7*. Kyiv [In Ukrainian].

4. Ivannikova, L. V. (2014). *Odeska komisiia kraieznavstva pry VUAN yak naukovyi ukrainoznavchyi osередok [Odessa Commission of Ukrainian Studies at the Ukrainian Academy of Sciences as a scientific center of Ukrainian studies]*. *Slovianskyi svit*, 13, 33–52 [In Ukrainian].

5. Levchenko, V. V. (2013). *Naukova komunikatsiia v Odesi (1917–1944): resurs rozvytku osvity ta nauky [Science communication in Odessa (1917–1944): a resource for the development of education and science]*. *Pivdennyi Zakhid. Istor.-kraiezn. nauk. alm.*, 15, 41–61 [In Ukrainian].

6. Levchenko, V. V. (2010). *Rozvytok merezhi naukovo-doslidnykh ustanov Odesy v 1920-kh rokakh [Development of the boundary of scientific and advanced installations of Odessa in the 1920s]*. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho un-tu*, 28, 39–48 [In Ukrainian].

7. Bruiako, Y. V. (Ed.). (2011). *Materialy z arkheolohii Pivnichnoho Prychornomoria [Materials from the archeology of the Pivnichny Black Sea region]*. *Odeskyi arkheolohichnyi muzei*, issue 12. Odesa [In Ukrainian].

8. Shevchenko, T. (2019). *Pro stan i perspektyvy muzeino-fondovoi roboty v NIAZ «Olviia» NAN Ukrainy [About the state and prospects of museum and collection work at the Olbia Research Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine]*. *Eminak*, 1 (25), 158–164 [In Ukrainian].

Надійшла до редакції: 7.05.2025 р.